

FERDINAND JOHANN WIEDEMANN VÄIKESTE LÄÄNEMERESOOE KEELTE UURIJANA*

EBERHARD WINKLER

Annotatsioon. Ferdinand Johann Wiedemann tegeles läänemeresoome keelte alal peale eesti keele sellele lähedaste vadja (sh kreevini keeletava) ja liivi keelega. Artiklis käsitletakse kriitiliselt filoloogilisi ja lingvistilisi meetodeid, mida Wiedemann kasutas neile mõlemale keelele pühendatud töödes. Meetoditest tuleneb, et mitmed uurimistulemused on suhteliselt kiiresti vananenud, kuigi need tööd on teetähiseks vadja, sh kreevini, ja liivi keele uurimisel.

Võtmesõnad: Ferdinand Johann Wiedemann, läänemeresoome keelte uurimise ajalugu, kreevinite keel, vadja keel, liivi keel

Ferdinand Johann Wiedemann astus läänemeresoome keelte uurijana esile oma suuremahuliste ja oluliste töödega, mis käsitlevad eesti keelt. Meenutatagu siinkohal vaid tema eesti-saksa sõnaraamatut või eesti keele grammatikat. Ka lõunaeesti keelega tegeles Wiedemann intensiivselt, mainitagu tema tööd „Versuch über den werroehstnischen Dialekt” või ka uurimust leivude keele kohta „Die Ehsteninseln in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwaneburg in Livland”. Huvi teiste läänemeresoome keelte vastu jäi eesti keelega võrreldes selgelt tagaplaanile, kuigi tema selleteemalisedki tööd tähelepanu väärivad.

Mõlemad teised läänemeresoome keeled, millele Wiedemann on pühendanud põhjalikumad uurimused, on eesti keelega lähisuguluses – nimelt vadja ja liivi keel. Vadja keele kohta avaldas Wiedemann 1856. a ulatuslikuma artikli „Ueber das Wotische in seiner Stellung zum Ehstnischen”, mis tugines August Ahlquisti samal aastal ilmunud vadja keele grammatikale „Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförtecking”.

* 1. aprillil 2005 Tallinnas konverentsil „Ferdinand Johann Wiedemann 200“ peetud ettekanne.

Wiedemanni artikkel kujutab endast sisuliselt Ahlquisti raamatu põhjalikku retsensiooni, kus autor käsitles selle senini üpris tundmatu keele iseloomulikke jooni, pidades silmas tema kohta läänemeresoome keelte süsteemis ja eriti tema lähedust eesti keelele. Võrdluseks kasutas ta põhjaeesti keelt (das Reval-Ehstnische), kuigi ta ise kohe alguses nendib vadja keele ilmset lähedust just lõunaeesti keelele (das Dörpt-Ehstnische). Säärase üllatava menetlusviisi põhjusena nimetab Wiedemann seda, et ta ise põhjaeesti keelt paremini tundvat, see eesti keele variant paremini uuritud olevat ja et põhjaeesti keeleala vadja keelealaga piirnevat. Nendes Wiedemanni seletustes tuleb ilmsiks läänemeresoome keeleteaduse piiratus 19. sajandi keskpaigas. Wiedemann on siinkõneleja teada ka esimene, kes sõnastas vadja keele erilise läheduse eesti keelele, mille all ta põhjaeesti keelt silmas pidas – tees, mida iseäranis 20. sajandi teisel poolel eriti selgelt toetas Paul Ariste.

Samal ajal kui Wiedemanni kirjutis vadja keelest leidis hiljem vaid piiratud vastukaja, omandas tema aastal 1871 ilmunud teos pealkirjaga „Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland” palju suurema tähtsuse ja oli veel kümne aasta eest standardteoseks vadja keele selle haru kohta. Teose ilmumise ajaks olid küll aset leidnud ägedad vaidlused Bauska lähedal Lõuna-Lätis elavate kreevinite üle, kelle päritolu ja keelesuguluse kohta oli esitatud arvukaid teooriaid. Oletati kreevinite keele sugulust kas eesti või liivi keelega ning isegi need, kes kreevinites Nestori kroonikas mainitud krivitšeid näha tahtsid, kuulutasid nende keele pikalt mõtlemata läänemeresoome keeleks. Analüüsida kreevinite keelt, mille kohta 19. sajandi alguseks kõik olulised üleskirjutused juba olemas olid, polnud selle küsimuse selgitamiseks kunagi üritatud – see tulenes tollasest üldisest läänemeresoome keelte uurimistasest.

Võib arvata, et Wiedemann puutus kreevinite probleemiga kokku seoses Andreas Johan Sjögreni pärandiga. Sjögren reisis 1846. a Vene Geograafiaseltsi ülesandel mööda Liivi- ja Kuramaad „zur genauen Untersuchung der Reste der Liven und Krewinen” [„et täpsemalt uurida liivlaste ja kreevinite jääneid”]. Sama aasta juulis kohtas ta Jaunsaules seitset kreevinite, kes aga vaevalt veel oma emakeelt oskasid. Samalt reisisilt pärineb ka põhiosa Sjögreni liivi keele sõnaraamatu materjalist, mis pärast Sjögreni surma anti üllitamiseks Wiedemanni kätte. Wiedemann hakkas asjaga tegelema 1870. a paiku, st umbes üheksa aastat pärast liivi

keele sõnaraamatu ja liivi grammatika ilmumist. Ta kogus kokku kõik ajaloolised teated kreevinite kohta ja keeleproovid ning külastas ise 1870. a suvel Vecsaulet, et kohapeal olukorraga tutvuda. Selleks ajaks oli seal vaevalt veel võimalik midagi kreevinite kohta teada saada ja oma kogutud keelematerjali kohta ütles Wiedemann, et see polevat „nicht der Rede Wert” [„mitte kõneväärtki”]. Aga ka teiste üleskirjutajate märkmed olid piisavad, et võimaldada Wiedemannil ära tunda kreevinite keele lähisugulus vadja keelega, kusjuures talle tegelemine viimati nimetatuga 15 aastat varem kindlasti kasuks tuli.

Sjögreni tulemustest lähtudes uuris Wiedemann välja kreevinite ajaloo: nimelt toodi nad 1450. a paiku Vadjamaalt sõjavangidena Semgalliasse (Zemgale), et kasutada nende tööjõudu Bauska kindluse ehitamisel ja nende asulaid Leedu piiri ääres kaitseks leedulaste vastu. Olemaks kindel selle ajaloolise rekonstruktsiooni õigsuses, külastas Wiedemann isegi Saksa Ordu arhiivi Alüksnes, kuid ilmselt ei õnnestunud tal sealt rohkem teavet saada. Ent ka ilma selleta on Wiedemanni ajaloo rekonstruktsioon siinkõneleja meelest piisavalt põhjendatud, kuigi see pooleteistkümnenda aasta eest väljaandes „Jahrbuch des baltischen Deutschtums” siinkõneleja meelest täiesti põhjendamatult kahtluse alla seati. Wiedemanni teene kreevinite ja nende keele uurimisel seisneb niisiis eelkõige selle rahva ajaloolise ja keelelise kuuluvuse õiges määramises. Väga tänuväärne töö oli ka kõigi allikate ja keeleproovide koondamine. Wiedemanni keeleteaduslikest meetoditest tuleb juttu hiljem.

Wiedemanni uurimistöö teiseks raskuspunktiks läänemeresoome keelte alal oli liivi keel. Ka see osa tema tegevusest on tihedalt seotud Sjögreni nimega, kes oli esimene tõeline liivi keele uurija. Varasemast ajast, perioodist 1767. ja 1842. a vahel, on säilinud 14 enamasti käsikirjalist liivi keele allikat (kui jätta varaseim, Rootsi-aegne, umbes 1665. a paiku Thomas Hiärnei poolt ülestähendatud keeleproov arvestamata). Need allikad pole kuigi ulatuslikud ja on sageli üles kirjutatud n-õ möödamattes. Enamik neist oli kuni viimase ajani teadusmaailmale tundmatu ega omanud lingvistikas mingit tähtsust. Sjögreniga algas liivlaste ja liivi keele süstemaatiline uurimine. Selleks võttis Sjögren ette kaks reisi: Liivimaale, kus ta viibis vaid esimese reisi käigus 1846. a, ja Kuramaale, mida ta külastas ka oma teisel reisel 1852. a. Nagu teada, suri Sjögren enne, kui ta oma tööd liivi keele sõnaraamatu ja grammatika kallal õieti alustada jõudis. 1856. a andis Peterburi akadeemia tema liivikeelse pärandi

töötlemiseks üle Wiedemannile. Aasta pärast oli Wiedemannil töö valmis, aga ta palus, et selle trükkimine edasi lükataks. Ta tahtvat reisida Liivi randa ja täita veel olemasolevad lüngad vormi- ja häälikuõpetuses. Reisi sügavamaks põhjuseks oli aga ehk see, et Sjögren oli kasutanud erinevaid märkimissüsteeme: osalt läti kirjaviisi, osalt mingeid muid kirjaviise, mida kirjutaja ise oskas dešifreerida, aga mitte keegi teine. Liivi keele täpne hääldus oli seega jäänud Wiedemannile ilmselt arusaamatuks. Seepärast reisis Wiedemann 1858. a Kuramaale, jättis sealjuures aga Liivimaa liivlaste juures käimata. Põhjenduseks tõi ta asjaolu, et ta polevat sellelt retkelt uusi tulemusi oodanudki, sest juba Sjögreni ajal 12 aasta eest olevat liivi keele oskajate arv väga väike olnud. Hilisemad uurijad on seda otsust õigusega veaks pidanud, sest see ei olnud mingil juhul kindel, et Wiedemann poleks saanud uut informatsiooni, eriti liivi keele selle variandi häälikusüsteemi kohta. Nii lõpeb Sjögreni tegevusega Liivimaa liivi keele kirjalik fikseerimine. Kui materjal Liivimaa liivi keele kohta Sjögreni kirjaviisi jääma pidi, õnnestus Wiedemannil Kuramaal „die noch nöthige Aufklärung über die Sprache zu verschaffen” [„veel tarvilikku selgitust selle keele kohta saada”]. Sjögreni materjalidega kõrvutamise tulemusena andis Wiedemann 1861. a välja liivi keele sõnaraamatu ja grammatika. Need on siiani liivi keele uurimisel teetähiseks, mis ei ole ka pärast Lauri Kettuse teose „Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung” ilmumist 1938. a oma tähtsust minetanud.

Kuna Paul Ariste ja Eduard Väari on Wiedemanni osa kreevinite ja liivi keele uurimise ajaloos juba põhjalikult käsitletud, on siinse ettekande teemaks tema meetodika ja tema uurimistulemuste tähtsus järeltulevate põlvkondade keeleteadlaste jaoks. Asi ei ole mitte hiljem sündinu odavas kriitikas 19. sajandi suure teadlase arvel, kes tegutses ajal, mil meetodid polnud veel nii kaugele arenenud – seepärast ei saa talle nende kasutamist ka süüks panna –, vaid asi on kriitilises hinnangus sellele, milleks Wiedemanni-aegne meetodika suutlik oli ja mis osas hilisemad meetodid sellest varem või hiljem ette jõudsid ning tollastel uurimistulemustel vananenutena paista lasid.

Esimene valdkond, mida siinkohal mainima peab, on filoloogiline, st valdkond, mis tegeleb andmete kättesaadavaks tegemisega. Kreevinite keele puhul tuli Wiedemannil ju tegemist teha väga erinevate üleskirjutustega, mis sisaldasid erisuguseid kirjaviise, pärinesid mitte-emakeele kõnelejailt ja olid kirja pandud täiesti erinevate kavatsustega.

Wiedemanni-poolne töötlus ja ka tema kommentaarid lubavad tulla järeldusele, et ta võttis neid allikaid ainult suurte mööndustega tõsiselt ja asus põhimõtteliselt seisukohale, et kogu materjal on täis vigu, sest üleskirjutajate jaoks ei olnud see emakeel. Sama seisukohta esindab Paul Ariste veel sada aastat hiljem. See vaateviis ei pööra üldse tähelepanu sellele, millises kontekstis kõnealuste allikate üleskirjutajad tegutsesid, niisiis kas tegu oli sakslasest autoriga, kes kasutas saksa või tollast läti ortograafiat, või kas töö oli ette võtnud soomlasest autor, kes tegi märkmeid soome ortograafia järgi; kas üks või teine autor tegi oma üleskirjutusi kellegi ülesandel ja vastava juhendi järgi või mitte, ja millist keelt kasutas ta üleskirjutamise situatsioonis. Mõned näited.

1. Lutzau allikas esineb kirjaviis *nohre*, Sjögreni omas – *nuor*. Kirjaviiside erinevusest tehti järeldus, et kas on Lutzau sõna valesti üles märkinud või on Sjögren teinud üleskirjutuse lähtudes teooriast ja soome keelest, või ka et kreevinite keel ei olnud pikkade vokaalide osas (nagu eesti keelgi) ja diftongide osas (nagu soome keelgi) igal pool ühesugune. Nagu siinkõneleja näidanud on, seisneb mõistatuse lahendus selles, et Lutzau kasutas vana läti ortograafiat, mis lähtus saksa omast ja diftongi *uo* kirjapildis *oh*-na edasi andis.
2. Eelkõige esimeses, 1774. aastast pärinevas allikas sisalduvatele märkustele kreevinite keele häälduse kohta ei pööra Wiedemann mingit tähelepanu. Näiteks on üleskirjutaja sõna *mees* kohta märkinud, et „*ee* ist gleich franz. *é*, doch so dass, das zweite *e* sich unvermerkt in ein *e ouvert* zieht, z.B. *méès*” [„*ee* on võrdne prantsuse *é*-ga, aga nii, et teine *e*, ilma et see oleks eraldi tähistatud, avatud *e*-ks venib, nagu näiteks sõnas *méès*”] – see tähendab, et on juttu diftongist. Wiedemann seevastu märgib hääldusena [mēs], niisiis peab ta üleskirjutaja, kes erinevalt Wiedemannist kreevinite keelt kuulnud oli, selgitusi tähtsusetuiks.
3. Samas allikas esineb sõnakuju *ihsa*, mis on saksa vaatekohast väga ebatavaline. Wiedemann interpreteerib *h* ja pikenduskriipsu kasutamist kui vahendit lühikese vokaali tähistamiseks ühekordse konsonandi ees, kuigi Bacmeister, kelle ülesandel see keelenäidis oli kirja pandud, oma juhendis selgesõnaliselt sellele viitab, et rõhtkriipsu kasutatakse pikkade silpide tähistamiseks. Wiedemann toob säärase notatsiooni põhjusena asjaolu, et üleskirjutajail, kes „keine Sprache des finnischen Stammes kannten” [„kes ühtegi soome hõimu keelt ei osanud”], olevat

olnud ülisuuri raskusi neile võõra vältesüsteemi kirjapanemisel, mis saksa vaatenurga alt – see puudutab esimest silpi – õige pole. Siinkõneleja on seda tähelepanuväärset notatsiooni, mis muide ka ühes varases Kuramaa liivi keele allikas ette tuleb, interpreteerinud kindla tõendina katketooni olemasolu kohta kreevini keeles.

4. Sama hästi kui mitte kunagi ei pööra Wiedemann tähelepanu sellele, et keelenäidiste kogumine toimus läti keele kaudu, et läti keel funktsioneeris sel kombel – vastavalt olukorrale ka omapoolset mõju avaldava – filtrina. Nii omistab Wiedemann sõnale *kui*, mis läänemeresoome keeltes tähendusi 'nagu, siis' kannab, ka tähenduse 'et'. Seda on lihtne seletada läti sõna *ka* kaudu, mis tähendab ühelt poolt 'et, selleks et' ja teiselt poolt 'nagu, siis'.

Selliseid näiteid leiab palju rohkemgi; siinkõneleja on neid oma töös kreevinite keele kohta põhjalikult käsitlenud. Need näited tõestavad, et Wiedemann asus allikate filoloogilise töötlemise käigus seisukohale, mis allutas tingimusteta kõik kõrvalekalded kirjaviisis või keelelistes andmetes juba enne valmisolnud pildile. Et seesuguste meetoditega vaid olemasolevale arvamusele kinnitust leiab, on iseenesest mõistetav. Siinkõneleja on seevastu arvamusel, et just need ülestähendused, mida peetakse ebatäpseiks, võimaldavad eelnimetatud faktorite kaasamise ja vastava tõlgenduse korral tegelikule olukorrale jälile jõuda. Sest nende autorid, kel polnud aimugi sellest keelest ja tema läänemeresoome sugulastest, olid vabad teoretiseerimisest ja üritasid vaid üles kirjutada seda, mida nad kuulsid. Et nende võimalused piiratud ja ebatäpsed olid, ei iseloomusta mitte ainult neid konkreetseid märkmeid, vaid käib laias laastus kõigi 19. sajandi teise poole keeleliste üleskirjutuste kohta – meenutagem kas või ungari matusekõnet, mis muidugi tänase ungari keele mõistes ka ebatäpne on. Liialdamisi võiks öelda, et Wiedemann kuulub ajastusse, mil teadlane seis faktidest kõrgemal, ja mitte veel ajastusse, mil faktid on selleks, mis teadlast juhivad ja suunavad.

Ka liivi keele sõnaraamatu puhul ei tulnud Wiedemanni töötlus asjale kasuks. Ariste on 1954. a kirjutanud, et Sjögreni materjalid said Wiedemanni interpretatsiooni ja teoretiseerimise läbi rikutud. Vääri konstateerib, et „käsikirja lõplikul vormistamisel tegigi Wiedemann mõnel määral ühtlustamistööd, millega ilmselt kärpis [Kuramaa liivi] murrakute erinevusi”. Küll oli juba Sjögren üleskirjutusi tehes toiminud teatud määral

teoretiseerivalt, nagu siinkõneleja Liivimaa liivi materjale analüüsidest tuvastanud on, aga Wiedemann rakendas sellist tõlgendamist veel palju ulatuslikumalt. Eriti saatuslikuks võib pidada Wiedemanni otsust Liivi- ja Kuramaa kahe murraku märkimisel, mis ei ole üldse selge ja ühetähenduslik. Kui Sjögren iga sõna kohe mõlemas murrakus üles märkis, jättis Wiedemann selle tegemata, mille tulemusena sõnaraamatu kasutaja võib arvata, et vastava sõna olemasolu Liivimaal polegi tuvastatud. Murrakute selge tähistamine oleks olnud hädavajalik selles mõttes, et alles liivi keele mõlema murraku ja nende iseloomulike joonte tundmise teel on võimalik selle keele ajalugu täpselt rekonstrueerida. Wiedemanni toimetamisviis on niisiis hilisemat uurimistööd oluliselt raskendanud.

Võib-olla oli peale tollase ebapiisava metoodika selles oma osa ka Wiedemanni „kiiremal ja kergemal tööstiilil” (nii on väljendunud Eduard Vääri), tänu millele ta aga suutis – arvestades tolle aja viletsaid tehnilisi võimalusi – väga lühikese aja jooksul esitada muljetavaldava, umbes 1000 kvartleheküljest koosneva tulemuse.

Teiseks faktoriks, mis lasi juba varsti Wiedemanni uurimistulemustel vananenutena paista, olid foneetika ja keeleteaduse tollane uurimistase ja meetodid nagu ka neist tulenevatena Wiedemanni enda ja tema ajastu arusaam keeleajaloost ja keelte ajaloolisest arengust. Kui võrrelda Kettuse ja Sjögreni-Wiedemanni töid liivi keele kohta, siis võtab Kettunen neilt kahelt üle vaid selle, mida ta ise ei saanud enam üles kirjutada; kõik muu on uus. Wiedemannil, kes töötas Peterburis ja seega kaugel eemal ülespürgiva indogermanistika keskustest ja noorgrammatikute revolutsioonilistest meetoditest, ei olnud veel õiget ettekujutust keelte arengu seaduspärasustest ning vastavalt sellele ei kasutanud ta ka süstemaatilist diakroonset metoodikat. Võrdluseks olgu näiteks toodud põlvkonna võrra nooremad Josef Budenz, Villem Thomsen või Arvid Genetz, kelle tööd tänaseks küll ka osaliselt vananenud on, kuid kellel oli kasutada juba palju arenenum metoodiline instrumentarium. Wiedemann kuulub nagu Matias Castréngi fennougriidide viimasesse põlvkonda, kes kasutasid metoodikat, mida põhimõtteliselt oli rakendanud juba Leibnitz 17. sajandil: See oli sünkroonne, st vastakaid nähtusi ei taandatud ajaloolise arengu astmetele ega seletatud neid sel teel, vaid nad olid peamiselt süstemaatilise võrdluse objektiks välise mulje põhjal – tegu on niisiis tüpologia ühe varase vormiga. See ilmneb selgelt ülaltoodud esimese näite juures: kuna vadja keeles olid säilinud poolavatud pikad vokaalid nagu eesti

keeleski, omistas Wiedemann ka kreevinite keelele sama nähu – täiesti vastupidi Sjögreni andmetele, ülalnimetatud esimesele kreevinite keele allikale ja teistele selgetele tõenditele. Ilmselgelt ei arvestanud Wiedemann kreevinite keele edasiarenguga, mis läti keele mõju all aga ometigi loogiline oli, nagu liivi keel seda väga selgelt näitab. Selle, juba mõne aja pärast vananenud meetodika üheks tunnusjooneks nii Wiedemanni kui ka Sjögreni puhul on suur materjalirohkus, millega teatud fenomene näitlikustati, ilma et sellele hiiglaslikule vaevale sama tähelepanuväärne tulemus oleks vastanud – niisiis materjaliküllus napi seletuse ja vähese näitematerjali asemel. See asjaolu muudab Wiedemanni, aga ka Sjögreni tööde retseptiooni tänapäeval nii vaevaliseks. Samuti näib, et foneetika oli niisama vähe Wiedemanni tugevaks küljeks, kui et tal oleks olnud suurepärase kuulmine.

Kui tahta nüüd anda kokkuvõtvat hinnangut Wiedemannile kui väiksemate läänemeresoome keelte uurijale, siis pole ühes asjas mingit kahtlust, nimelt tema töökuses, tema produktiivsuses ja tema kogumisinnus. Kui mõelda teiste agarate üleskirjutajate päranditele soome-ugri keeleteaduses – nimetagem siin vaid Heikki Paasose mordva keele ja Ödön Beke mari keele pärandit –, siis kujutab Sjögreni liivi keele materjalide nii kiire üllitamine endast erandit ja ühtlasi suurt saavutust. Et selline töötempo nõudis ohvrit meetodika osas ja Wiedemann küllap ka selle pärast ei olnud valmis laskuma filoloogilistesse detailidesse, on arusaadav, vähendab aga tema tulemuste kestvust olulisel määral. Ja et Wiedemann lõppeks elas ajal, mil toimus keeleteaduses otsustav murrang, mis temani enam ei ulatunud, oli paratamatu ja seda ei saa teadlasele endale süüks panna. Wiedemann seisis veel kahe jalaga kindlalt vana teadusparadigma pinnal. Samal ajal näitavad tema materjalist tulvil tööd, kui käegakatsutav oli vajadus uue, korrastava ja seletava meetodika järele, mis mõnda aega hiljem ju ka fennougristikasse jõudis. Wiedemanni looming kehastab niisiis olulist vaheetappi teel uute teaduslike tulemuste poole – teaduse ajaloo seisukohalt hädavajalik, aga samas tänamatu roll, kuna aeg selliste tulemuste juures kauaks ei peatu.

Kirjandus

- Ariste, Paul 1954.** К вопросу о развитии ливского языка. – Труды Института языкознания IV, 254–307.
- Ariste, Paul 1971.** Ferdinand Johann Wiedemann. Tartu.
- Ahlquist, August 1856.** Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning. (= Acta Societatis Scientiarum Fennicae V: 1.)
- Pabst, Erich 1990.** Die Kriewinen in Kurland. – Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1991, 150–157.
- Sjögren, Joh. Andreas 1849.** Bericht über eine im Auftrag der russischen geographischen Gesellschaft während der Sommermonate des Jahres 1846 nach den Gouvernements Livland und Kurland unternommene Reise zur genauen Untersuchung der Reste der Liven und Krewingen. – Denkschriften der russischen geographischen Gesellschaft zu St. Petersburg. Erster Band. Weimar, 453–605.
- Sjögren, Joh. Andreas 1861.** Gesammelte Schriften. Band II, Teil 1: Livische Grammatik nebst Sprachproben; Teil 2: Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. Im Auftrag der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg.
- Vääri, Eduard 1989.** Ferdinand Johann Wiedemann liivi keele uurijana. – Suhonen, Seppo (Hg.). Ferdinand Johann Wiedemannin muisto. Suomalaisvirolainen Wiedemann-seminaari Helsingissä 5.–6.10.1987. Helsinki, 64–68.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1856.** Ueber das Wotische in seiner Stellung zum Ehstnischen. – Bulletin de la classe des sciences historiques, philologiques et politiques de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, Tome XIII, 300–304, 327–336–346.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1858ff.** Nachrichten und Aufzeichnungen von und über Personen meiner Verwandtschaft. Erinnerungen aus meinem Leben, zusammengetragen St. Petersburg. – Aufbewahrt in der Handschriftenabteilung des Kreuzwald-Literaturmuseums der Estnischen Akademie, Tartu (Fond 169, M. 20:1).
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1869.** Die Ehsteninseln in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwaneburg in Livland. – Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, Tome 13, 497–524.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1871.** Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Krewinen in Kurland. (= Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, VIIe Série, Tome XVII, No. 2.)
- Winkler, Eberhard 1994.** Salis-Livische Sprachmaterialien. Herausgegeben von Eberhard Winkler. München. 443 S.

- Winkler, Eberhard 1997.** Krewinisch. Zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprache. Wiesbaden. 468 S.
- Winkler, Eberhard 1998.** Über die Anfänge der Erforschung des Livischen. – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. Reihe A, 52: 3, 46–55.

Ferdinand Johann Wiedemann als Erforscher der kleineren ostseefinnischen Sprachen

Eberhard Winkler

Ferdinand Johann Wiedemann hat sich auf dem Gebiet der ostseefinnischen Sprachen neben dem Estnischen auch mit dessen nahe verwandten Sprachen Wotisch (einschließlich Krewinisch) und Livisch beschäftigt. Seine Hauptwerke zu diesen beiden Sprachen sind einerseits seine 1871 erschienene Arbeit “Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland” und andererseits die Herausgabe der livischen Grammatik und des livischen Wörterbuchs Sjögrens (1861), deren Daten er selbst noch vor Ort überprüft und ergänzt hatte. Obwohl beiden Arbeiten, in kurzer Zeit entstanden, Meilensteine der Ostseefennistik sind, waren deren Ergebnisse bald überholt. Grund dafür war, dass sowohl die philologischen als auch die sprachwissenschaftlichen Methoden gerade zu dieser Zeit weiter entwickelt und verfeinert wurden, Wiedemann selbst aber noch fest im alten Wissenschaftsparadigma stand. Dieses ist zum einen dadurch gekennzeichnet, dass der Forscher über den Daten steht, sie seinem vorgefertigten Bild unterordnet, und zeigt sich zum anderen darin, dass er auf der Grundlage einer enormen Materialfülle hauptsächlich synchron-deskriptiv argumentiert: Mit den explizit historischen Analysemethoden, die gerade in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in der Indogermanistik aufkamen, war Wiedemann nicht vertraut.

Der vorliegende Artikel exemplifiziert anhand einiger Beispiele diese Unzulänglichkeit der Methodik Wiedemanns.

Stichworte: Ferdinand Johann Wiedemann, Forschungsgeschichte des Ostseefinnischen, Krewinisch, Wotisch, Livisch

Prof. Dr. Eberhard Winkler
Finnisch-Ugrisches Seminar
Georg-August-Universität
Theaterstr. 14
D-37073 Göttingen
eberhard.winkler@phil.uni-goettingen.de